

BİR CÖNK YEDİ DESTAN*

Dr. Doğan KAYA**

Cönkler, Türk halkbiliminin ve bilhassa âşık edebiyatının en önemli yazılı kaynaklarından. Muhtelif kütüphanelerde ve yurdun değişik yöresinde muhtelif şahısların elinde bulunan bu cönklerde âşıklarımızın pek çok şiiri gün yüzüne çıkmayı beklemektedir. Biz de bu düşünceden hareketle zaman zaman önemli gördüğümüz konuları ele alıp gün yüzüne çıkarmaya çalışacağız.

Başta halk şairlerinin şiiri olmak üzere çeşitli folklorik bilgilerin kaydedildiği ve uzunlamasına açılan (tulanî), sırtı dar, ensiz, deri kaplı defter. Benzerliğinden ve şeklinden dolayı bu defterlere *sığırdili*, *danadili* bazen de *dil mecmua* denildiği de olmuştur. Sözgelisi bir cönte şu ifadeye rastlanılmıştır: “*Hoca Nasreddîn Efendi, Akşehir gölünde yıkanmak-için soyunduğu sırada, cebinden küçük bir dil mecmû’a düşmüş.*”

Bazı kayıtlarda cönk yerine *beyaz-ı büzürg* ifadesi kullanılmıştır. Aydınlar da bu defterlere *sefine-kâri* demişlerdir. Azerbaycan’da aydınların evlerinde saklanan bu tip defterlere “bayaz” denirdi. Bayazda seçme şiir parçaları, dualar, ailenin hayır-şerrine (doğum, ölüm, evlenme, sefere çıkma...) dair kayıtlar ve tarihler bulunurdu.

Kelimenin milliyeti hakkında iki görüş vardır. Birinci görüş kelimenin Cava ve Malaya dillerindeki “conk” sözü ile ilgilidir. İkinci görüşün sahibi Aka Seyyid Muhammed Ali’ye göre ise kelimenin aslı Türkçedir ve “*türlü konuların özellikle çeşitli şairlerden seçilmiş şiirlerin yazılı olduğu kitap veya defter*” anlamına gelir. Muhammed Ali, bunun yanında cönke “büyük gemi, fakirlerin kullandığı satrançlı çul ve kilim, büyük nesne” anlamlarını da verir. Şeyh Süleyman Efendi’nin *Lugat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî* eseri, Hüseyin Kâzım Kadri’nin *Büyük Türk Lügati*’nde ve Ziya Şükün’ün *Farsça-Türkçe Lügat*’inde de cönke aşağı yukarı aynı anlamlar verilmiştir. Veled Çelebi (İzbudak) da bu kelimenin “*Tespit etmek, derlemek, ciltlemek*” anlamına gelen “*cönemek, cönlemek, cünlemek*” fiilinden türemiş olduğunu ileri sürmüştür. Cönk kelimesi, Türkçede XV. yüzyıldan itibaren kullanılmıştır.

XVII. Yüzyıl divan şairlerinden Nev’i-zâde Ataî’nin hamsesinde cönklerle ilgili şöyle bir beyit geçmektedir:

Çıkarup cöngünü bir ehl-i sühan

* *Kültür Çağlayanı*, S. 56, Mayıs-Haziran 2/19, s. 10-14.

** Emekli Öğretim Üyesi, www.dogankaya.com

Şah-ı gül gibi heman koynundan

Bu ifadeye bakılırsa cönkün sadece halk şairlerinin değil klasik şairlerince kullanılmıştır. Millî kütüphanedeki mevcut cönklerin en eskisi hicrî tarihle 1200'lü yıllara aittir.

Cönkler, âşık edebiyatının ve önceki devirlerin sözlü folklor ürünlerinin yazıya dönüşmüş örneklerini içine aldıkları için en değerli başvuru kaynaklarıdır. Daha ziyade şiirleri ihtiva etmekle beraber, tamamının böyle olduğu söylenemez. İçinde bazı dini bilgilerin, hutbe ve vaaz notları gibi mensur metinlerin bulunduğu cönkler de yok değildir.

Bu çalışmamızda biz arşivimizde bulunan 9 numaralı cönkten söz edecek ve bu cönkte yer alan evli-bekâr destanlarını tanıtmaya çalışacağız.

Arşivimizdeki 9 Numaralı cönk, Tokat kaynaklı olup Abdülfettah Mahallesi'nde oturan Deli Mehmetoğulları'ndan Mustafa oğlu Hasan Emiri Ahmet tarafından 1320 (1904) yılında tutulmuştur. Cöngün tamamı 135 yaprak içinde 54 şairin 146 şiiri bulunmaktadır. Şairlerin pek çoğu Alevî-Bektaşî inanca sahiptir. Ayrıca mahlası belli olmayan 12 şiir kayıtlıdır. 2.-15. yapraklarda maniler bulunmaktadır. Cönkün sonlarına Bekar, Evli destanları, "Geyik Destanı" yazılmıştır. *Abdal, Ali Hubiyar, Âşık, Abdal Dede, Aşkî, Âşık Hasan, Âşık Garib, Azizî, Budala, Can Hatayî, Dehman, Deli Boran, Dertli Kerem, Dedemoğlu, Deruni Baba, Derviş Ahmed, Derviş Musa, Derviş Enna, Derviş Ali, Em'rullah, Fuzulî, Hatayî, Hüseyin, Hüseyin Abdal, Kul Himmet, Kul Himmet Üstâd, Karacaoğlan, Kaygusuz, Kul Yusuf, Mirati Baba, Nihani Baba, Noksanî, Nutkî, Pir Sultan Abdal, Sefil Ahmed, Sefil Ali, Sefil Mehmed, Seyyid, Sefil Hasan, Sefil Öksüz, Sefilî, Sefil Türabi, Sürûrî.*

Bizim burada üzerinde duracağımız destanlar söz konusu cöngün 252-263. sayfalarında geçmektedir. Destanlar 11 heceli ve tek ayaklıdırlar. Destanların sahibi *Mesrurî* olup bu mahlas sadece son destanın son dördlüğünde kullanılmıştır. Destan teknik yönden pek başarılı sayılmaz. Bu kusur şairden kaynaklandığı gibi cönkü yazan kişi tarafından da kaynaklanmış olabilir. Söz konusu destanların başlıcası şunlardır: Bekârın Hâllerini Beyân, Dul Kişinin Ahvâli, Dul Karıların Hâlini Beyân, Bir Evlinin Hâlin Beyânı, İki Evlinin Beyânı, Üç Evlinin Hâli Beyânı, Dört Evlinin Hâli Beyânı.

.....

BEKÂRIN HÂLLERİNİ BEYÂN

252 Dinlen ağalar vasf ideyim size
Bekârın ahvâlin söylerim size
Gûş-ı candan kulağın ver bize
Bekârın ahvâlin söylerim size

253 Anan baban varsa bekârlık âfî
Evinde çalışıp nökerlik âlî
Güler yüz tatlı söz şükürlük âli
Bekârın ahvâlin söylerim size

Dokuz onu geçip varın on dörde
On beşe varınca düşersin derde
Kızlarla kaş atan açılan perde
Bekârın ahvâlin söylerim size

Beklendiğin yerde kızlarla naz iden
Gelinlere cümbüş edip söz iden
Nerde güzel görsen ona naz iden
Bekârın ahvâlin söylerim size

Kaşın eğri durur nazik yollu
Der ki kızlar benim nişanlım zorlu
Baban düğün eder hep şanlı namlı
Bekârın ahvâlin söylerim size

Küçük isen senden büyük kız alma
Gelenden gidenden olgun söz alma
Ara eşini ki çabuk tez alma
Bekârın ahvâlin söylerim size

Gez dolan civarı hüsnini ara
Aramamışsan boşa harç etme para
Tutmazsın sözümü düşersin zâra
Bekârın ahvâlin söylerim size

254 Akl'olana idare eder bu sözler
Darılmasın bana gelinler kızlar
Gönüle geleni zıkr ider sözler
Bekârın ahvâlin söylerim size

(252-254)

DUL KİŞİNİN AHVÂLİ

254 Evlenüp karısı öldüyse eğer
Önüne gelene yüzünü eğer
İyi kötü dimez geleni sever
Dul kişinin hâlin söyleyim size

Karı yoktur kimse sormaz hâlini
Gözü görmez bu dünyanın malını
İkrâh ider andan kızı gelini
Dul kişinin hâlin söyleyim size

Vaktinde öğüne gelmez çorbası
Yuyum dirken pek kirlendi urbası
Çifte gider kuru ekmek torbası
Dul kişinin hâlin söyleyim size

Beni everin deyü komşuya düşer
Kirlendi çamaşır sırtında pişer
İplikler çürüdü yamalık düşer
Dul kişinin hâlin söyleyim size

255 Dul kişi kız alsa şekere benzer
Ergen oğlan dul alsa bekâra benzer
Eğer dul dul alsa nökere benzer
Dul kişinin hâlin söyleyim size

Dul alsan rahmetlik aradan çıkmaz
Kız alırsan başa bir kahu kalkmaz
İyi kötü kız kızdır dul gibi bakmaz
Dul kişinin hâlin söyleyim size

Sana vasiyetim dul karı alma
Gönül mihnetini girdaba salma
Rahmetlik dedikçe efkâra dalma
Dul kişinin hâlin söyleyim size

Malları harcayıp düğün et kız al

İster çirkin olsun isterse güzel
Yeşil yaprak döküp olmasın gazel
Dul kişinin hâlin söyleyim size

256 Ergencelik ister ver gümüş altun
Hak emri paraynan alınmaz satun
Beş yüz lira değer bir güzel hatun
Dul kişinin hâlin söyleyim size

Taktirde yazılan gelür serine
Kız olsun dul olsun baksın erine
Gönül kimi severse güzel görüne
Dul kişinin hâlin söyleyim size

Takdirde yazılan gelir yarına
Kız olan dul olan baksın erine
Gönül kimi severse gözül görüne
Dul kişinin hâlin söyleyim size
(254-256)

DUL KARILARIN HÂLİNİ BEYÂN

256 Kişileri ölen karıların hâli
Eğer güzel ise açılır yolu
Dünürü çok olur çok ise malı
Dul karının hâlin söyleyim size

Kendi çirkin çocukları var ise
Kimse almaz onu dursun durursa
Cömert olan kimse hacat verirse
Dul karının hâlin söyleyim size

Eğer güzel ise açılır bahtı
Güzelin nerd' olsa kurulur tahtı
Eğer çirkin ise bulamaz ahdı
Dul karının hâlin söyleyim size

257 Bahtı açılırsa bir dul karısı
Geçer gider ol ömrünün yarısı
Der filan satılmış bana darısı

Dul karının hâlin söyleyim size

Yaşı genç ise kaşları kara
Ona da kız gibi harç eder para
Namerde bakanın yüzleri kara
Dul karının hâlin söyleyim size

Kişisinden tezce bıkan karılar
Yer zıkkımı cehenneme verirler
Zebaniler divanında dururlar
Dul karının hâlin söyleyim size
(256-257)

BİR EVLİNİN HÂLİN BEYÂNI

257 Bir evliler bir döseğe yatıyor
Muhabbeti balı yağa katıyor
Bir ere bir avrat daim yetiyor
Bir evlinin hâlin söyleyim size

Bir ise avradın muhabbeti çok
İki ise tadı ile düzeni yok
Üç olanın zare dahi izanı yok
Bir evlinin hâlin söyleyim size

258 Bir evli olan sade kol kola yaşar
Bacağı bacağın üstüne atar
İki evl' olan birbirine şer satar
Bir evlinin hâlin söyleyim size

Bir evli olan takar altun akçeyi
Teslim eder mülkü bağı bahçeyi
Sandığa kor atlas ile bohçayı
Bir evlinin hâlin söyleyim size
(257-258)

İKİ EVLİNİN BEYÂNI

258 Geldi bu kez iki evlinin sözü
Birine yan bakar birine doğru gözü

Söğünce çok söyler kötü sözü
İki evlinin hâlin söyleyim size

259 Akşam olur ikisi döşek serer
Eri güzelin döşeğine erer
Çirkinin yüreğine ağrı girer
İki evlinin hâlin söyleyim size

Sabahaca uyku girmez gözüne
Sabr idemez söyler erin yüzüne
Gerçek emeklerim dursun gözüne
İki evlinin hâlin söyleyim size

İkisini bir gözleyen er olur
Cennet alâ "Didârullah" yol olur
Er emeğin bilmeyen avrat kör olur
İki evlinin hâlin söyleyim size

Ne alursan ikisine alagör
Sıra ile döşeğine gelegör
Gelmezsen yanında hazır bilegör
İki evlinin hâlin söyleyim size

Çirkinin sopa sırtından inmez
Güzelceye "Öte var" bile denmez
Çirkinin çorbası bal olsa yenmez
İki evlinin hâlin söyleyim size

Berü otur entariyle zıbını
İki ise yetiremen sabunu
Bir örter bir açar yatağını
İki evlinin hâlin söyleyim size

260 İki ise muhabbet takım olur
Biri geri biri ileri kalur
Birisine şehirden entari alur
İki evlinin hâlin söyleyim size

Öbürüne almaz bir tek yazmayı
Öfkesinden taş a çalar kazmayı

Bilmezse de öğrenir ol gezmeyi
İki evlinin hâlin söyleyim size

Tazenin rüyası cidden olacak
Aşağısı yamalıklar bulacak
Gözlüyor ki döşegime gelecek
İki evlinin hâlin söyleyim size

Er olan tazenin yanına yatar
Aşağısı döşekte nazın satar
Der ki Ya Rabbi beni bundan kurtar
İki evlinin hâlin söyleyim size

Biri ekmek verir biri suyunu
Güzelcenin haz idiyor sayunu
Çirkincenin beğenmiyor huyunu
İki evlinin hâlin söyleyim size

Çirkine çarığın çıkartmaz bile
Dir güzelce hatun yanıma gele
Üç evlinin vasfın zikrolunur hele
Üç evlinin hâlin söyleyim size
(258-260)

ÜÇ EVLİNİN HÂLİ BEYÂNI

261 Üç evlinin zerrece tadı kalmaz
Aralıkta birinin adı kalmaz
Üçünü de severse yanı kalmaz
Üç evlinin hâlin söyleyim size

Aşağısı geri serer döşegi
Ortancası pek sallıyor beşiği
Güzelcenin çabuk gelir keşiği
Üç evlinin hâlin söyleyim size

Biri der ki benimle yatacak
Biri der ki sana sopa atacak
Biri der ki bu dert bize yetecek
Üç evlinin hâlin söyleyim size

Döversen üçünü bile döv kardaş
Seversen üçünü bile sev kardaş
Üçün döşeğine bile gir kardaş
Üç evlinin hâlin söyleyim size

Bacıların uyku gelmez gözüne
Erim gelse yüzüm sürsem yüzüne
Sıra geldi dört evlinin sözüne
Dört evlinin hâlin söyleyim size
(261)

DÖRT EVLİNİN HÂLİ BEYÂNI

262 Eğer dört evli isen hâlin yaman
Biri gömlek bulamaz biri tuman
Hüdâ'nın emridir hoş geçin aman
Dört evlinin hâlin söyleyim size

Biriyle ikiyi üç ile dördü
Allah yazmış cümlesin sana verdi
Er kişi olan cümlesin bir gördü
Dört evlinin hâlin söyleyim size

Ne alırsan cümlesine bile al
Hak geçirme keşiknen yanına gel
MESRUR'un bu sözleri şeker ile bal
Cümle ahvâllerin söyleyim size
(262-263)

حادده اولفد کوفد کوفد کوفد
 صبه ادر من سوبد اربک بونیه
 کوطک انکلم دویبه کوفد کوفد
 ایضاً

الیوم الیوم الیوم الیوم
 حیدر ای دوشنبه کوفد کوفد
 کوفد کوفد کوفد کوفد
 ایضاً

برو الیوم الیوم الیوم
 ای ای ای ای ای ای ای ای
 بر او ای ای ای ای ای ای ای ای
 ایضاً

ایضاً اولد ایضاً دوشنبه
 ایضاً کوفد کوفد کوفد
 ایضاً کوفد کوفد کوفد
 ایضاً

ایضاً کوفد کوفد کوفد
 ایضاً کوفد کوفد کوفد
 ایضاً کوفد کوفد کوفد
 ایضاً

ایضاً کوفد کوفد کوفد
 ایضاً کوفد کوفد کوفد
 ایضاً کوفد کوفد کوفد
 ایضاً

ایضاً

طافا ایضاً ایضاً
 ایضاً ایضاً ایضاً
 ایضاً ایضاً ایضاً

ایضاً ایضاً ایضاً
 ایضاً ایضاً ایضاً
 ایضاً ایضاً ایضاً